

TARJÁNYI ESZTER

Kritikát író költő, avagy verset író kritikus

A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János,
valamint a meggyilkolt fonólánny története

I. Varietas delectat

A sokoldalúság általában jó, azonban néha hátrányba is hozhat. Ez figyelhető meg Erdélyi János életművének a méltatásakor is. Szinte lehetetlen ugyanis egy tudományágon belül értékelni munkásságát, hiszen az irodalomtörténet-írás mellett a kritikátörténet, a filozófiatörténet és a folklorisztika egyaránt jogosult arra, hogy igényt tarthasson a megítélésre. Életművének áttekintése, valamint a tudományok kánonjában elfoglalt helyének megállapítása ezért csak az összetettséget hangsúlyozó és a variabilitásra kitékintő lehet. A sokszínűség az ő esetében meggátolja azt, hogy egyetlen tudományág nézőpontjából magabiztos ítéletet lehessen hozni. Költészetének irodalomtörténeti jelentősége például csak azzal együtt mérhető fel, ha számításba vesszük a hegeli eszméket értelmezve közvetítő filozófust, az európai látókörű, ugyanakkor az irodalmi népiességet ösztönző, a folklorisztikai kutatásokat elindító néprajzost és – végül, de nem utolsósorban – a vitriolos hangú kritikust. Különösen megnehezíti a felmérést, hogy Erdélyi munkásságában szinte páratlan módon képes szintetizálódni a nagy és általános eszmeiség az apróságokra is koncentrálni képes nézőponttal, a filológiai alapossággal, a minuciózus adatszerűséggel. Gondolatmenetének követkekekor tehát folytonos léptékváltásokra kényszerül a befogadó.

Minden módszertani dilemma ellenére az utóbbi időben kevésbé méltányolt oldaláról szeretném szemléltetni az életművét. A költői oldala felől, ami több ok miatt is háttérbe került, annak ellenére, hogy a „befutást”, az irodalmi életbe kerülést ez hozta meg számára. A léptékváltások kényszerítő erejével költészete vizsgálója úgy szembesül, hogy a nagy ívű gondolati költemények és az alkalmi hangulatot megverselő népies helyzetdalok együttese Erdélyinél konglomerátumot alkot, ami akadályozza a költői életművet összefüggő egységként kezelő szemlélet alkalmazását. Talán nemcsak a változatos hangvétel egységbe hozásának nehézsége miatt, hanem azért is esett kevesebb hangsúly Erdélyi János költészetére, mert életében csupán egyetlen verseskötete jelent meg, és – ahogy a verseit közreadó unoka, T. Erdélyi Ilona kimutatta¹ – azáltal, hogy az 1850–1860-as években elvállalta a kortársi költészetet felmérő kritikus szerepkört, saját lírai életművét óhatatlanul a háttérbe szorította. Nagy, átfogó értekezései, amelyek a kor költői tendenciáit taglalták, kanonizálni is képesek voltak egyes szerzőket. Saját

1 T. ERDÉLYI Ilona, *Utószó: Erdélyi János költészete = ERDÉLYI János Összes költeményei*, kiad. T. ERDÉLYI Ilona, IVANCSICS Evelin, VÁRADI Eszter, Piliscsaba, 2007 (Kötelező Ritkaságok, 6), 476.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

szépirói munkásságáról viszont nem írhatott, ezért Erdélyi költészetének az irodalomtörténeti folyamatba illesztése hiányzik.

Ezért csak egy-egy rész tanulmány említi óvatossággal, hogy pár témája, hangulata, hangvétele hogyan kelthetett Petőfi Sándor és Arany János tollán utórezgéseket. Például azt, hogy a Hegel inspirációját feltételező XIX. század című, 1840–1841-ben megjelent versének gondolatmenete, egyes kifejezései és hangulatai Petőfi 1847-ban keletkezett *A XIX. század költői* című ars poeticájában idéződnek fel,² és hogy az 1853-ban megjelent *Szondi Drégelen* című balladájának témáját Arany három évvel később írt nagy balladája teszi majd a nemzeti kánon részévé.³

Látható, hogy Erdélyi munkásságának kanonizációja épp ellentétes Arany Jánoséval. Míg Arany esetében a költő háttérbe szorította az értekezőt, annyira, hogy felfedezésére Dávidházi Péter 1992-ben megjelent könyvéig kellett várni, addig Erdélyi esetében az értekező szorította háttérbe a lírikust, annyira, hogy összegyűjtött verseinek első kiadására csak 2007-ben kerülhetett sor.

A kritikai-értekezői tevékenység azonban nem pusztán ellehetetlenítette a költőt, hanem segítette is. A bíráló és a lírikus énje, a két különböző irodalmi látásmód nála szorososan kapcsolódik egymáshoz. Talán szorosabban, mint ahogy általában gondolni szoktuk, sőt összefüggésükről magának Erdélyinek is tudomása volt. Tudatossága nemcsak a két terület összekapcsolódásában nyilvánul meg, hanem abban is, ahogy ezt a jelenséget megfigyelte és – kimondva-kimondatlanul – magára is alkalmazta:

A kritikai állapotok mai fejlődésére nézve két dolog tagadhatatlan. A költők *ingerlékeny* voltán és az ítések *pártosságán* kívül, ami régi dolog, és egyetemes vád, van egy-két sajátos hazai adat, és pedig első, hogy a mi legnevesb ítéseink egyuttal költők valának épen mint a németeknél Lessing, Schiller, Goethe hanem azon különbséggel hogy nem legnagyobb költők is ezek módjára: Kazinczy, Kölcsey, Bajza. A híres maxima: „könnyű a másét bírálni”, s az ebből folyó balhit sokképen szolgált akadályul hatásuknak. Imé egy kis adoma: Kölcsey, hol hol nem ítéletet monda Kisfaludy S. Dobozsi és hitvese regjéről, és pedig oly értelemben, hogy jobb lett volna balladává csinálni azt. A regék feltétlen csudalóit semmi sem bánthatta inkább és Kölcseynek becsületében álló feladattá lön balladát írni ugyanazon tárgyról, s ez lett volna, mint én hagyományosan tudom, *Dobozijának* (Rabló jön és...) eredete. Igaz, hogy ez talpraesett gyakorlatiasság, de lehet-e minden ítész Kölcsey?⁴

Ma úgy tudjuk: Kisfaludy *Dobozija* nem valószínű, hogy hatott Kölcseyre, hiszen, ahogy a Kölcsey kritikai kiadás is megfigyeli,⁵ Kölcsey balladája előbb készült el, mint ahogy

2 KÉPES Géza, *Álklasszicizmus – eleven népiesség* = K. G., *Az idő körvonalai*, Bp., Magvető, 1976, 301–302.

3 T. ERDÉLYI Ilona, *Arany Szondi-balladájának egy előzménye: Erdélyi János: Szondi Drégelen című verse = Szondi két apródja*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2009, 48.

4 ERDÉLYI János, *A legújabb magyar lyra. 1859* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*, kiad. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (*A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai*, 14), 376.

5 Erdélyinek ez az állítása valami – részletesebb filológiai kutatást igénylő – ismeretre vezethető vissza, ami meggyökerezett az irodalomtörténet-írásunkban, hiszen a későbbiekben is fennmaradt. A Kölcsey

Kisfaludy Sándor regéje megjelent volna. Ez a köztük levő hatásról szóló nézet azonban közkeletű volt, még 1903-ban is megfogalmazódott, lehetséges tehát, hogy valami szóbeli ismeret képezte az alapját. Kölcsey talán kéziratból ismerte Kisfaludy Sándor művét. Most azonban nem a filológiai tényyszerűség miatt érdekes Erdélyi véleménye, hanem azért, ahogy ezt a műfaji hatáslehetőséget értelmezi. A kritikai szemléletet ugyanis szépírói ösztönzésként fogja fel.

Önkorlátozással kell élnem a kérdés részletesebb kifejtésekor. Erdélyinek csak egy műfajára, nevezetesen a balladára koncentrálni kívánok meg az értekező és a költői termés összeolvasását – azért, mert ez mutathatja leginkább a különböző irodalmi szemléletmódok összhangba hozásának jelentőségét. Különösen a *Rege Szűcs Marisról* kerül ezért a középpontba, mivel ez a műve képes leginkább érzékeltetni a gyűjtő, a népi kultúráról és a kortárs költészeti eljárásokról értekező, s ezeket a tapasztalatait saját irodalmi munkásságára alkalmazó voltát.

II. Teóriák a ballada körül

A népi szövegek gyűjtésében úttörő Erdélyi esetében érdemes leszögezni, hogy a hazai műballada csak részben származtatható a népballadától. Reformkori balladánk esetében a német ballada ihletése a meghatározó, ami elsősorban a történeti tematikában jelenik meg. Első műballadánk német mintára készültek, így Kölcsey 1814-ben írt, 1815-ben megjelent *Rózája*, amelyet elsőként tart számon a hazai irodalomtörténetírás. Érdekes, hogy Erdélyi János Kölcsey *Szép Lenkáját* tartotta az „első balladai költemény”-nek.⁶ E véleményének az lehet a magyarázata, hogy Kölcsey verseinek datálása ekkoriban még bizonytalan volt, de az is elképzelhető, hogy Kölcseynek ezt az 1820-ban keletkezett, de csak 1822-ben kiadott, erős Schiller-hatást mutató versét esztétikai és balladapoétikai szempontból tartotta jelentősebbnek a *Rózánál*. Míg a *Róza* egy-két verssora, utalása (Forgács, András – azaz II. Endre –, az oszmánok említése) alapján magyar történeti balladának tartható, addig a *Szép Lenka* érdekes adaptációja Schiller antik mondát feldolgozó *Hero und Leander* című balladájának. Az a különleges benne, hogy a német szöveg konkrét történethez (antik legendához), helyhez kötöttségét egy meseszerűbb, jelképesebb szövegfajtvává alakítja. Sem Hellészpontosz, sem a szerelmeket elválasztó szülői tiltás nem szerepel Kölcseynél. Nem a fiú úszik át az Európát Ázsiától elválasztó szoroson, Kölcsey csak a vízen átkelés motívumát hangsúlyozza, a téma elveszti minden térbeli, időbeli, nemzetiségbeli konkretizálását, így inkább archetipikus jelképpé válik. Kölcsey tehát erőteljesen líraizálta és metaforizálta a Schiller által feldolgozott legendát. Lehet, hogy Erdélyi János e miatt az elhomályosítás miatt

kritikai kiadás jegyzete VISZOTA Gyula 1903-ban az ItK-ban megjelent, Kisfaludy Sándor Kölcseyre tett hatásáról alkotott véleménye cáfolásaként említi, hogy Kölcsey *Dobozija* 1821-ben keletkezett, míg Kisfaludy Dobozi-regéje 1822-ben az Aurórában jelent meg. Vö. KÖLCSEY Ferenc, *Versék és versfordítások*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001, 685.

6 ERDÉLYI János, *Kriza „Vadrózsái”* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, kiad. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 13), 268.

értékelte műfajindító produktumként, hiszen a korábbi Kölcsey-szöveghez képest inkább illeszkedett mind a balladaelmélete, mind a balladairói tevékenysége által jelzett műfajérzékelésébe.

Az értekező Erdélyi János még 1845-ben úgy nyilatkozott, hogy a „balladai hangot [...] mindeddig nem ismertük hazailag, mert csak egy typusát sem bírjuk népi ajakról, vagy régi korokból”.⁷ Ezzel az észrevétellel mentegeti Vörösmarty balladaként számon tartott verseinek a gyengeségét. A népballada átfogóbb, a szóbeliség szűkösebb keretei közül kilépő hatásával csak az 1860-as évektől számíthatunk, hiszen Erdélyi János (*Magyar népköltési gyűjtemény, Népdalok és mondák*, I–III, 1846, 1847, 1848) gyűjteménye még csak 17 balladát tartalmazott.⁸ Ezek értékelése azonban nem felhőtlen. Horváth János szerint az Erdélyi kiadásában található, többnyire „élég híg modorú” „románcos elbeszélések” képviselik a magyar népköltészetnek e műfaját Kríza János gyűjteményének megjelenéséig.⁹ Erdélyi háromkötetes kiadványa Kríza Ildikó értékelése szerint sem mutatja még a ballada iránti érdeklődés határozott jelét.¹⁰ Erdélyi részéről az 1850-es években tapasztalható majd csak komolyabb érdeklődés a népballada iránt, amikor 1852 végén elkészíti tizenhárom¹¹ – főleg skandináv (svéd, dán) és egy-egy német és skót – ballada fordítását. Ezek azonban a magyar kultúrára nézve csak példát adhattak a tömörebb, sejtelmesebb, nem annyira a nemzeti történeti emlékezetre épülő balladaszerű kompozíciókra, illetve Greguss Ágost számára lehettek ösztönzők arra, hogy e balladatípust a hazai balladával összefüggésbe vonja. Leginkább Kríza János (*Vadrózsák*, 1863) gyűjtései következtében tudott a magyar népballada az oralitás tájegységre korlátozódó sajátosságából az átfogóbb, írásbeli nemzeti kultúra és a nemzet kulturális emlékezetének a szerves részévé válni. Írásbeli rögzítésükkel ugyanis regionális ismeretkincsből a nemzeti kultúrába épültek be. Horváth János is megfigyelte azt, hogy annak mintájára, ahogy a népdal a lírai műformához adott példát, úgy az epikai elemet tartalmazó műfajokra is hatott volna a népköltészet, azonban – amint azt lakonikusan leszögezte – hiába vált korán ismertté hazánkban a Percy-féle balladagyűjtemény, arra, hogy a népköltészet epikai elemei példát nyújthatnának, sokáig nem gondolt senki, még a kisebb verses műfajokban, köztük a balladában sem. Egyértelműen leszögezi, hogy „[m]íg a székely balladák nem váltak ismeretessé, a műballadánkon is rajta maradt a kezdet idegen íze s még magyar mondai tárgy (Toldi, Szilágyi és Hajmási) balladás feldolgozásai sem tüntetnek fel valamelyes magyar műfaji bélyeget”.¹²

7 ERDÉLYI János, *Vörösmarty Mihály minden munkái* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek...*, i. m., 27.

8 KRÍZA Ildikó, *A népballada-kutatás története = Magyar néprajz, V, Népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988, 268. Az Erdélyi-féle gyűjtemény 3. kötetében 27 vers található a *Románczok és rokon* alcím alatt (*Népdalok és mondák*, III, Pest, 1848, 148–173).

9 HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfig*, Bp., Akadémiai, 1978², 272–273.

10 KRÍZA, i. m., 268.

11 A lefordított balladák számára, kiadás- és fogadtatástörténetére vonatkozóan vö. T. ERDÉLYI Ilona, *Az észak-európai balladaköltészet és Erdélyi János* = Uő, „Pályák és pálmák”, Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 2008, 173–174.

12 HORVÁTH, i. m., 251–252.

A népballadának a műballadára tett hatása szempontjából rendkívül figyelemre-méltó Erdélyi János 1863-as – tehát még Greguss Ágost balladáról írt dolgozata előtt megszületett – tanulmányának az a megjegyzése, amely arra utal, hogy a népballadai hang imitálását szinte lehetetlennek tartotta:

Az a szerencse, melyet különösen a népi balladák sikerében tapasztalunk, bármi nagy dolog, de rajta mégis kevésbé látszik a művészeti szabadság; oly birtok, mely előttünk rejtvénynek marad inkább, mint átvilágított művészetnek. Utánozni lehetetlen, mintául elfogadni nem tanácsos, és tisztelet, becsület minden népi alkotásnak, ha mégoly sikerült is, nem állhat föntebb az öntudatos művészi alkotásnál, melyben szabad cél, öntudatos irány, minden titkokig átlátszó tisztaság uralodik.¹³

Ez a megjegyzése új fénybe helyezi 1845-ös, Vörösmarty balladáival foglalkozó véleményét, sőt saját balladaköltészete szempontjából is elgondolkodtató, hiszen már jóval korábban elkészítette balladáit, amelyek ezek szerint nem tarthatnak számot arra, hogy a népballadai hang utánzásaként értékelhessük azokat. Különösen az 1856-ban írt *Rege Szűcs Marisról* című verse esetében válik ez érdekessé, hiszen ez a vers olyan mérvű utánzata a népballadai hangnak, hogy szinte már azzá is válik.

A népballada utánozhatatlanságára vonatkozó Erdélyi-vélemény talán mégsem a valódi lehetetlenségre hívja fel a figyelmet, inkább az imitációs eljárás nehézségeire. A műballada népballadát imitáló sajátossága e szerint nem magától értetődő dolog. Balladáit esetében is érzékelhető a népi szövegformálási elvek kerülése. Erdélyi e véleménye talán a *kelmeiség* vagy másik szóhasználatában a *vidékiesség* 1850-es években elburjánzó jelenségének következményeként önmaga népiességben betöltött szerepének a revíziójára enged következtetni. Persze nem feltétlenül kell megfeleltetni az 1845-ös Erdélyi Jánost az 1863-asnak, hiszen Erdélyi esztétikai nézetei is alakultak. Az 1840-es években még inkább az eredetiség eszményét vallotta, az 1850-es években viszont már elmozdult az imitáció bizonyos fokú elismerése irányába.

Különösen azért talányos ez az utánozhatatlanságra vonatkozó megjegyzése, hiszen ugyanabban az évben – 1863-ban – Kriza *Vadrózsáiról* szólva éppen a népi ballada megtermékenyítő erejét említette, amely a történeti ballada nyelvhasználatára jótékony hatást tett. A „népi alakítás egyszerűsége” által tett jótékony hatás nélkül szerinte Arany balladáit sem tudtak volna magas színvonalú műfaji példákká válni.¹⁴ Tehát ellentmondásba kerül önmagával a népballadai hang utánozhatóságának, pontosabban mintaként szolgáló lehetőségének tekintetében. Ez az ellentmondás azonban nem gyengíti gondolkodói igényességét, hiszen inkább egy módszertani dilemma figyelhető meg benne. Valószínűleg a szóbeliség írásbeli közvetítése miatt tartotta a népballadát utánozhatatlannak, másik véleménye háttérben viszont egy összetettebb imitációs eljárás elfogadása állhat. A külsőségeket átvevő ösztönös utánzás elhárítása, de a tudatos rájátszás elfogadása közötti dilemmára utalhat az ellentmondás.

13 ERDÉLYI JÁNOS, *A legújabb magyar lyra. 1863* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek...*, i. m., 412.

14 ERDÉLYI JÁNOS, *Kriza »Vadrózsái«* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 268.

Tompa népregéiről és mondáiról 1847-ben megjelent kritikájában is hangoztatja a szóbeli és az írásbeli hatáskeltésre törekvő kétfajta megszólalásmód közötti eredendő különbséget. Vagyis erős válaszfalat húz a szóbeliség és ennek írásbeli utánzása közé. Erdélyi a hangzás utáni verselést hátrább helyezte, illetve póriasabbnak tartotta, mint az írott kép szerinti verslátványt. Olyan kifejezéseket idéz Tompától, amelyeket az szerinte a „nép után” használ, „mely nem ismeri a nyelvet *írásból*, hanem csak hallomás után, mi *író*nak már nem szabad”.¹⁵ Az Arany kritikai kiadás az 1850-ben keletkezett *Vojtina levelei öccséhez* című vers jegyzetében megemlíti, hogy amikor Arany (valójában a fűzfapoéta Vojtina szerepébe bújva) a szóbeliség és az írásbeliség kettősségét ironizálja („szemnek írunk, a *fül* a második”), akkor Erdélyinek ezzel a véleményével vitázik.¹⁶ Erdélyi véleménye azonban nem általánosítható a költői kifejezés egészére, inkább csak tudatosságát jelzi: azt, hogy tisztában volt a két különböző mediális jelleg egymással csak nehezen összefüggésbe hozható sajátosságával. A népköltészet esetében ugyanis egyértelműen a hallás jelentőségét hangsúlyozza az írásbeliséggel szemben, amikor Herder nyomán állítja, hogy „a dalt nem látni, hanem hallani kell”, majd ki is fejt, hogy

ez a fő, melynek minden alá van rendelve a népköltészetben. [...] A népdalok emlékezetben élnek, mi gyakran hűtelen, s úgy elvesz belőle némely gondolat, hogy többé vissza sem jó. A lélek azonban még érzi a dal hangulatát, ének oldalát, s csak hogy legyen mit énekelnie, oda költ akármely közellevő tárgyat; innen van aztán, hogy az időt és helyet, általánosan a kültermészetet beszövi gondolataiba.¹⁷

Ezzel lényegében, nagyon leegyszerűsítve, de a szóbeli alkotásnak a főleg Milman Perry (1902–1935), Albert Lord (1912–1991) és John Miles Foley (1947–2012) által elméletileg kidolgozott, formulaszerűnek nevezett eljárás módját írja körül 19. századi fogalmakkal.

Arany Erdélyi felé irányuló polémiaját is mentheti, hogy saját, népi hangot utánzó technikáját Pákh Albertnek írt levelében „vandali módon jártam el az utánzásban” kitételrel minősíti. Valószínűleg, ahogy Erdélyi, úgy ő is érzekelte a kétféle hangvétel közötti konvertálás nehézségeit. A Voinovich Géza által feltételezett vitahelyzetet magyarázhatja Dávidházi Péter megfigyelése, amely szerint Aranynál „az élő szó személyes jelenléttel hitelesített kimondása valamiféle mérvadó elsődlegességet élvez az írásban rögzített műalkotással szemben”.¹⁸ Hozzá képest a népdalgyűjtő Erdélyi a műköltői gyakorlatban, ahogy saját költészetében is, mintha inkább az írott szó fontosságának az elismerése felé hajlana. Talán ezért is érzékelhető kevesebb népballadai sajátosság műballadáiban, az egyértelműen népballada jellegű kompozíciói pedig mind fordítások, amelyek már az utánzás másfajta – fordításelméleti – lehetőségét aknázzák ki.

15 ERDÉLYI János, *Tompa Mihály* = E. J., *Irodalmi tanulmányok és pályaképek...*, i. m., 154. (Kiemelés az eredetiben.)

16 ARANY János, *Kisebb költemények*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, I; a továbbiakban: AJÖM I.), 445.

17 ERDÉLYI János, *A magyar népdalokról* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 131–132.

18 DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., Argumentum, 1992, 335–336.

Erdélyi János több mint egy tucatnyi balladát írt. Szándékosan nem írok pontos számot, mert egy-két vers esetében nem lehet biztos műfaj-kategóriát alkalmazni, jó pár, az 1850-es években keletkezett balladáját pedig fordításként tünteti fel. A 19. század közepének balladafelfogása még meglehetősen képlékeny, sőt a műfaji bizonytalanságot az is tetézi, hogy 21. század eleji befogadó Arany balladáit tekinti példának, műfaj-tudatot megszilárdító mértéknek. Ahogy Arany Jánoséban, úgy Erdélyi esetében sem tudható biztosan, hogy mit értett balladán, inkább csak kikövetkeztethető értekező szövegei és versei alapján. Sok vers elé ugyanis maga tette ki a műfajmegjelölő alcímet, az 1850-es évektől azonban már elhagyta ezeket, illetve csak a fordított szövegei elején alkalmazta.

Erdélyi maga balladának tartotta az 1837-es *Béla, A győri leány* (1843), a *Bánk bán* (1843), az *Istenítélet* (1843), a *Pusztai kaland* (1844) és a *Gibárt* (1845) című verseit.¹⁹ A tizenhárom skandináv–német–skót balladafordítás közül dán népballadának minősítette a *Sírvában az anya* (1843), svéd népballadának pedig a *Katicska* (1852), *A királyi gyermekek* (1852), *A manó király* (1852), *A holt vőlegény* (1852) című verseit. Műfajmegjelölés nélküliek a további balladafordításai, mint a svéd eredetű *A csodálatos hárfa*, a skót *A két holló*, a dán *Megtorlás* és *Az északi tenger mélysége*, *A két királylány*, a dán–norvég *Szerelem próbája*, a német *A negyedik parancsolat*, valamint az eredeti megjelölése nélküli *Volt egy szép zsidó nő* címűek.²⁰ Szintén műfajmegjelölés nélküliek olyan eredeti versei is, amelyeket ma kisebb-nagyobb mértékben balladaszerű kompozíciónak tarthatnánk, mint a *Harcz fia* (1839) és a *Bodó* (1838), amelyről szólva maga Erdélyi jelezte a műfaji bizonytalanságát: „nem tudom, hogy ballada-e, vagy más”.²¹ Valamint a leggyakrabban balladaként említett versei, mint például a Boronkay Antal által történeti balladaként említett *Hadi tréfa* (1840), a *Csoltó vitéz* (1841) és a *Bánk bán* (1843) vagy a T. Erdélyi Ilona által balladaként értelmezett *Szondi Drégelen* (1853).

A címe ellenére népballadai motívumokat mutató volta miatt balladának tekinthető a *Rege Szűcs Marisról* (1856), hiszen a reformkortól eredeztethetően a rege szinte a ballada egyik szinonimájaként szolgált.²² Erdélyi maga azonban, ahogy Kölcsey *Dobozijáról* írt véleménye mutatta, a két műfaj közé a kor műfajfogalmához képest élesebb választóvonalat húzott. Tompa népregéiről 1847-ben írt kritikájának a bevezetése is a fokozott műfaji tudatosságát bizonyítja, hiszen a rege, a monda és a mese műfajainak a szétválasztására és meghatározására vállalkozott. Ez az Erdélyi-rege azonban címe ellenére inkább balladának tartható, elsősorban azért, mert – akárcsak a *Nemes László*

19 Ezt a 2007-ben kiadott *Erdélyi János összes költeményei* alapján állítom. Ebben a *Szondi Drégelen* műfajmegjelölés nélkül szerepel, de valószínűleg korábbi – nem az *ultima manus* szerinti – kiadásában még a „Ballada” alcímet viselhette T. ERDÉLYI Ilona tanulmánya szerint, vö. *Arany Szondi-balladájának egy előzménye...*, i. m., 43.

20 A skandináv balladafordításokról: T. ERDÉLYI, *Az észak-európai balladaköltészet...*, i. m.

21 ERDÉLYI János *Összes költeményei...*, i. m., 515.

22 BORONKAY Antal az alábbi reformkori műfajmegnevezéseket sorolja fel, amelyeket a ballada szinonimájaként használtak: rege, regedal, regekép, monda, legenda, elbeszélő költemény, költői beszély. Vö. *Az osztrák és a magyar történeti ballada*, Bp., 1936, 83. ZENTAI Mária pedig ezeket a megnevezéseit említi: románc, rege, beszély, költői elbeszélés. Vö. „*Harminc nemes Budára tart...*”: *Vázlat reformkori balladairódmunkáról*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, 21(1985), 28.

lovat lopott című vers (1855) – ez is egyértelmű népballadai rájátszást tartalmaz. Lehetséges, hogy annak mintájára, ahogyan Erdélyi Kölcsey esetében feltételezte a két műfaj közötti átírás lehetőségét, saját maga is kísérletet tett az átalakításra. Csakhogy ő nem regéből írt balladát, ahogy szerinte Kölcsey tette, hanem talán megpróbált egy balladát regévé alakítani. Egy kevésbé jelentős népballadai szövegből a cím műfajjelzése segítségével igyekezett önálló szöveget alakítani. A címbeli „rege” tehát olyan jelzésnek vélhető, amellyel a szöveg a népi alkotásmódra utaló jelleget hárítja el magától. Műfajjelző címmel ugyanis általában az irodalmiságról tudó műballadák rendelkeznek.

Jellemző adalék lehet Erdélyi János szigorúságához, ahogy az 1830-as évek végén a Kisfaludy Társaság pályázatára íródott balladákat és vele együtt – a többes szám első személy utal erre – saját maga balladaíró tevékenységét minősíti 1863-ban megjelent, Kriza János *Vadrózsáiról* írott recenziójában:

Legjava ifjaink nem [...] a díjért versenyeztek, hanem az irodalmi sikerért a rosztaladakkal. Hiába mondatott utasításkép, hogy a balladákban nem érzélgés vagy értekező hosszadalmasság, erkölcsi vagy hasznossági cél a cél, hanem rövid sebes, mégis szabatos és szinte drámai fordulatoság, cselekvény: nem értettük vagy legalább nem foganíthattuk.²³

A reformkori balladát – Erdélyi Garay János, Vörösmarty, Czuczor és Kölcsey verseire utal – nem tartotta nagyra, hiszen, ahogy fogalmazott, „a kellő siker nem látszott ezen egész időszakon át mindaddig, míg a népi alakítás egyszerűsége fel nem volt fedezve, s a balladai előmenetelt hazai példák nem biztosították”.

Erdélyi János reformkori balladáit egyértelműen megfeleltethetők a kor balladaköltészetének. Az Ulászló ellenében Hunyadihoz pártoló Bodó Gáspár történetének feldolgozása adja a *Bodó*, I. Béla Miciszláv lengyel királlyal szövetkezése és a lengyel királylányt elnyerő hadi sikere adja a *Béla* témáját. Talán az 1840-es évektől válnak izgalmasabbá balladáit, amikor már a téma eltávolítására tett utalások is felsejlenek, s egyik-másik szövege azt jelzi, hogy az értekezőhöz illő reflektált szemlélettel kezeli a reformkori ballada toposzait. Például a *Bánk bán* című balladáját szinte a vásári kikiáltók, a képmutogatók stílusában indítja, de éppen nem az ún. *új stílusú* népballadákra jellemző közvetlenséggel, hanem inkább majd az Arany Jánosnál gyakran alkalmazott közvetett – elidegenítő funkciójú – megszólaló jelzésével („Ki nem hallotta, hallja azt a híres mesét, / Bánk bán mért gyilkolá meg hitvesét”). Az *Istenítélet* című balladájának a témáját egy dunai gőzhajózás látványából vezeti le („Gőzhajónk ment a Dunán sietve, / Im Visegrád romjai feltünének”). E vers, miután más verstárgy lehetőségét is felveti – például Zách Kláráét –, az I. Béla és Salamon közti konfliktus verses bemutatásává válik, tehát a történeti ballada témakincséről, variációs lehetőségeiről és történetiségéről is ismereteket közvetít. A Mátyás király bécsújhelyi ostromakor játszódó *Hadi tréfa* pedig mintha már tartalmazna a reformkori ballada patetikusságát és túlzott eszményesítést elhárító mozzanatot, sőt a drámaiság követelményeként felfogott párbeszéd

23 ERDÉLYI, Kriza »Vadrózsái«..., i. m., 268.

meglehetősen groteszk módon jelenítődik meg. A török követ ugyanis csak egy sort ismételt esetenként, a Bécsújhelyt ostromló Mátyás király bemutatása pedig szinte ellentétbe állítható a reformkori beszédmód ironizálástól mentes heroikusságával.

III. Műballada vagy népballada? A meggyilkolt fonólány balladatéma és változatai

Valószínűleg poétikai megfontolásra vall, hogy csak két olyan balladaszerű szövege van Erdélyinek, amely népi szöveg imitációjaként értelmezhető. Mind a két ballada olyan témára utal, amelyet korábban Erdélyi felvett a *Népdalok és mondák* első kötetébe, tehát már nyomtatásban megjelent, így országosan is közismertnek tekinthető előszöveg szolgálhatott minta gyanánt. Valószínű hát, hogy az 1850-es évek közepére fellendülő, népballadák iránti érdeklődése a műballadai megszólalást megújítani szándékozó különböző imitációs eljárások kipróbálására ösztönözte. Inkább csak rájátszás az 1855-ös keletkezésű *Nemes László lovat lopott*, amely a *Fehér László lovat lopott* kezdetű balladára utal, de csak a kezdő sorát és a ló-lopás motívumát kölcsönzi tőle, hiszen a szöveg teljesen más irányba, a nemesi származás kritikája felé mozdul el. Az 1856-os keletkezésű *Rege Szűcs Marisról* sokkal érdekesebb ennél, mivel az a népballadai téma és hang, amelyet Erdélyi utánozhatatlannak nevezett 1863-ban, itt válik a leginkább utánzóttá. A *Rege Szűcs Marisról* imitációelvű vizsgálata azonban némi filológiai problémát vet fel.

A bizonytalanság abból eredhet, hogy nem eldönthető: gyűjtésnek vagy egy a szóbeliségben élő téma feldolgozásának, avagy önálló versnek tekinthető-e ez a szöveg. Ez a bizonytalanság azonban az egyik legérdekesebb sajátossága is, amely alapján feltételezhető, hogy Erdélyi verse esetleg szándékosan mossa össze a határokat, vagyis úgy utánozza a népballadát, hogy az egyben variánsának is tartható.

A 2007-ben megjelent *Erdélyi János összes költeményei* című kötet tartalmazza ezt a verset. Ez a kései kiadás tehát Erdélyi autentikus szövegeként regisztrálta, teljesen jogosan, hiszen korábban, még Erdélyi életében háromszor jelent meg (először a Napkeletben 1857-ben, másodsor az Emich Gusztáv által kiadott, Vahot Imre által szerkesztett, 1861-re készült képes naptárban, harmadszor a Hölgyfutárban 1860-ban²⁴), s mindhárom alkalommal Erdélyi János neve – vagy teljesen, vagy csak vezetéknevvel – szerepelt szerzőként. Egyedül az utolsó megjelenése, a Hölgyfutár 1860. évi 132., november 3-án megjelent száma tartalmazott egy olyan szerkesztői lábjegyzetet, amely az eredeti vers és a gyűjtött közlés lehetőség közötti dilemmát jelezheti: „Ez a képes naptár ama népköltészeti szép regéje, melyről csütörtöki hírharangunkban emlékezünk. Szerk.” Ez a megjegyzés a lap egy korábbi hírére reflektál, amely a naptár megjelenéséről számol be, kiemelve, hogy a „szépirodalmi részben különösen van egy népköltészeti gyöngy, a »Rege Szűcs Marisról«, Erdélyi Jánostól, melyet olvasónőinkkel megösmertetni szándékozunk”.²⁵

24 A megjelenésre vonatkozó adatok: ERDÉLYI János *Összes költeményei...*, i. m., 544.

25 Hölgyfutár, 1860/131 (nov. 1.), 1038.

A kéziraton még alcímként szerepelt, hogy „Tarjáni néprege”, a megjelent szöveg viszont már nem tartalmazott erre vonatkozó szerzői jelzést. Azonban a kézirat nem jelenthet biztos alapot arra, hogy gyűjtésként állapíthassuk meg a szöveg státuszát. A korban ugyanis szokás volt ilyen népregéket műköltészeti produktumnak feldolgozni, különösen Tompa népregéi alkalmazták ezt a módszert. Ebben az időben még nem húztak olyan éles válaszfalat a népdal és a népies műdal közé, de a népballada és a műballada közé sem, amelyet későbbiekben szoktunk. A népköltészet-gyűjtő Erdélyi esetében azonban talán érdemes ezt a kettősséget jobban kiemelni, hiszen életműve a két tevékenység – az összegyűjtő és az önálló szerző – szétválasztására készlet.

Veszélyes mai fogalmainkat időben visszavetíteni, sőt azt számonkérésként érvényesíteni. Abban az időszakban ugyanis még nem létezett az a differenciálás, amely majd a 20. századi kutatások következtében szilárdult meg. Sőt a mai fogalmaink jelentésköre esetében is óvatosan kell eljárni. A plágium népi produktum esetében nem pejoratív megjelölés, hanem magának a hagyományozódás létmódjának a megnevezése. Erdélyi esetében pedig egyáltalán nem hangoztatható, hiszen versével éppen az utánzásnak olyan szintjét valósítja meg, amely mintha az utánozhatóság elméleti kérdését járná körül.

Ennek az Erdélyi-versnek a témája, Szűcs Maris vagy Szűcs Marcsa története az egyik legismertebb népballadánk, amely különböző variánsokban létezik. Maga Erdélyi is közölte a *Népdalok és mondák* első, 1846-ban megjelent kötetében *Szűcs Marcsa* cím alatt. Legkorábban lejegyzett változata Mindszenty Dániel 1832-ben írt kézirat, kottás daloskönyvében maradt fenn, amely azonban az 1846-os Erdélyi-szövegtől sokban eltér. Ez arra utal, hogy Erdélyi, bár gyűjteményében hivatkozik rá és száznál többet is átvett Mindszenty kézírataiból,²⁶ Szűcs Marcsa történetét nem a sokkal színvonalasabb változatot tartalmazó Mindszenty-féle gyűjtéséből ismerte. Az ő jóval rövidebb négy versszakos variánsa esetében találónak tűnik Gyulai Pál értékelése, aki egy Háromszéken gyűjtött változattal vetette össze. Szerinte Erdélyinek ez az 1846-os lejegyzése „Szűcs Marcsa halála okát alig sejteti; a haldoklóval száraz morált mondat el, meglehetősen prózai módon”.²⁷ Ez az ítélet a vers utolsó négy sorára vonatkozik, amelyben a már halott Marcsa jut szóhoz:

Lányok, lányok, lányok, rólam tanuljatok,
Hogy irígy legénynyel ne barátkoztatok;
Mert ha barátkoztok, úgy leszen sorsotok,
Piros véretekkel kell meglakolnotok.²⁸

26 A számadatra nézve: KODÁLY Zoltán, *Magyar zenei folklore 110 év előtt: Mindszenty Dániel és Udvardy János* = K. Z., *Visszatekintés*, kiad. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1982³, II, 170. (Kodály tanulmányára Küllös Imola hívta fel a figyelmemet.) Erdélyi közléseinek forrása – ahogyan Csörsz Rumen István figyelmeztetett rá – elsősorban nem a 88 kottás lejegyzést tartalmazó függelék, amelyet Kodály ismertet, hanem a több száz szöveget őrző, komoly előszóval ellátott *Nemzeti Dalgyűjtemény* (MTAK RUI 8r 206/56/a).

27 GYULAI Pál, *Adalék népköltészetünkhöz* = Gy. P., *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., 1908, 337.

28 *Magyar népdalok és mondák*, I, kiad. ERDÉLYI János, Pest, 1846, 379.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 4. szám

Az 1856-os keletkezésű Erdélyi-szöveg azonban annyira különbözik ettől az 1846-ostól, hogy semmiképpen sem tartható a korábbi feldolgozásának. A moralizálás is jóval finomabb, csak az utolsó versszakra korlátozódik, amelyben egy madár csicsergi el, hogy

Jó szeretni, de módjával,
De nem a világ tudtával.
És sohasem, oly erősen,
Hogy keservét le ne győzzem.²⁹

Korántsem olyan erős didaktikájú, mint a korábbi. Szűcs Maris intése azáltal, hogy madárdalként jelenik meg, inkább csak jelzi az „új stílusú” ballada szokásos formulájának a helyét, a lezáráshoz szükséges kellékszerűségét, de maga az eredeti didaktikai funkció metaforikussá válik, a kioktató jelleg nem teljeseedik ki.

Az „új stílusú” balladák záró formuláját Honti János 1934-ben íródott tanulmánya figyelte meg, s nem túlságosan hízelgő véleményt formált e szerkesztési hagyományról: „Sok új stílusú magyar ballada valószínűleg vásári mutogató éneke volt, ami annál is valószínűbb, mert megvan bennük a didaktikus elem is – olykor unalmas szólamok formájában. Az utolsó versszak gyakran elmélkedő jellegű, arra inti az embereket, hogy ne kerüljenek hasonló helyzetbe.”³⁰ Erdélyi János – bár *A magyar népdalokról* írott értekezése már idézett részlete jelzi, hogy ráérezett a népi megszólalás formulás jellegére – értekező prózájában nem írt a záróformuláról. E verse alapján azonban valószínűleg megérezte a túlzottan szólamszerű jellegét, és csak jelezte a szerkesztési hagyomány helyét, de leválasztotta azt az eredeti funkciójáról. Szerkezetileg megvalósította, azonban esztétikai szempontból hatálytalanította.

Az Erdélyi gyűjtésében 1846-ban megjelent *Szűcs Marcsa* 18 sorból álló szövege jóval rövidebb, mint a háromszor-négyszer hosszabb, 1856-os keletkezésű, 16 négysoros versszakból álló *Rege Szűcs Marisról*. Ez utóbbi kapcsán aztán adódnak a kérdések: Miért írt Erdélyi egy korábban általa közzé adott rövidke népköltészeti szöveg témájából egy jóval hosszabb balladaszerű kompozíciót? Vajon átdolgozásról van szó, vagy inkább csak egy későbbi variánst talált és azt adta közzé anélkül, hogy a közreadás tényét egyértelműen leszögezte volna? Egy lehetséges magyarázatként felmerülhet, hogy írt egy műballadát, ami ugyan konkrét népballadára épült, de a szerző már az imitációnak olyan szintjeként értékelte alkotómódját, ami miatt saját verseként jelentette meg, s ezt a címeli „rege” szó alkalmazásával is megpróbálta jelezni.

Különösen érdekessé teszi Erdélyi eljárását, hogy a meggyilkolt fonó lány témája fontos szerepet tölt be a hazai folklór történetében. Vikár Béla 1896-ban Mezőcsáton megtalálta Szűcs Marcsa történetének az alapját. Lelkesedését különösen fokozta, hogy olyan, le is jegyzett, de a helyi gyűjtés által a szóbeliségben még akkor élő szövegre bukkant, amely a különböző variánsok alapjául szolgálhatott, vagyis a szóbeli hagyományozódás mechanizmusára nézve következtetéseket lehetett levonni belőle. Vikár

29 ERDÉLYI JÁNOS *Összes költeményei...*, i. m., 452.

30 HONTI JÁNOS, *A magyar népballada* = H. J., *Válogatott tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1962, 254.

Bélának így nem a különböző szövegváltozatokból kellett rekonstruálni egy alapszöveget, ahogy azt a korabeli folklorisztika módszertana előírta, hanem a talált verset alapszövegnek, olyan ősalaknak tarthatta, amelyből levezethetőek a variánsok.³¹ Vikár alaposan össze is veti ezeket, és különösen sokat foglalkozik a helynévvel, a pár változatban megtalálható *tarjáni völgy* megnevezéssel, mert ez bizonyíthatja, hogy valóban a mezőcsáti szöveg tekinthető összszövegnek, hiszen a városka melletti területre utal. Az Erdélyi gyűjtésében 1846-ban megjelent változat szerepel nála első helyen, mivel a kottás Mindszenty-dalokönyv nem állt rendelkezésére. Erdélyi még forgatta az 1840-es években, hivatkozik is rá gyűjteményében, de utána eltűnt, s csak Kodály Zoltán találta meg 1941-ben, közel százévnnyi lappangás után a kéziratot, s ő közölte először a benne található Szűcs Maris-variánst, amelynek a jelentőségét növelheti, hogy Kríza Ildikó szerint az „egyik legrégebb balladafeljegyzés”.³² Sem a Mindszenty-féle, sem az 1846-os Erdélyi-féle változat nem tartalmazott helynevet. Vikár azonban nemcsak a Mindszenty-féle változatról, de Erdélyi másik e témájú, 1856-ban keletkezett verséről sem tud. Tudomásom szerint e balladatéma kutatói a későbbiekben sem számoltak vele. Nehezen elérhető volta (1857-ben és 1860-ban folyóiratban és egy gyorsan elévülő nap-tárban jelent meg), valamint Erdélyi szerzőségének a jelzése miatt a *Rege Szűcs Marisról* nem tudott bekerülni az etnográfiai köztudatba.

Vikár Béla a gyilkosság történetének a nyomozásába is belefogott. Ezt módszer-tanilag élesen leválasztotta a szövegvariánsok összehasonlításától, de azért feltű-nő, hogy az eset háttérének felderítése felkeltette benne – ahogy megfogalmazta – a „nyomozó kedv legmagasabb hőfokát”.³³ Kinyomozta az 1825-ben elkövetett mezőcsáti gyilkosság történetét, Szűcs Marcsa születési évét (1801), azt is, hogy ki volt a gyilkosa (Szilasi vagy Zilahi Pista), sőt még arra nézve is hipotézist állít fel, hogy a variánsok összszövegének tartott Uj Péter-vers miért nem említi a gyilkos nevét, míg az erdélyi és az alföldi változatok egyértelműen megnevezik. („A gyilkos nevének elhallgatá-sa, hogy ne mondjam: eltitkolása helyén van ott, a hol ő még csakugyan élt és talán kiméletre szorult.”³⁴) Megállapítása szerint ugyanis az esetet a gyilkos barátja, a falusi szinten jól verselő Uj Péter öntötte versbe, amely aztán országosan elterjedt népbal-ladát eredményezett. Még Uj Péter hasonnevű unokaöccsével is sikerült kapcsolatot találnia.

Nem végeztem erre vonatkozó kutatást, de feltételezem, hogy Vikár Bélának kö-szönhetően e balladánkhoz az átlagnál sokkal több háttérismerettel rendelkezünk, ez-által árulkodóvá válhat arra nézve, hogy egy büntény miként válik különböző varián-sokban élő népi szöveggé, hogy módosul a versbeszéd a kinyomozott gyilkossághoz képest, hogy rakódnak rá más információk, miként vesz fel más helyi jelleget, milyen információ-átalakítást eredményez a szóbeli elterjedése. Vargyas Lajos, aki továbbgon-dolta a Vikár által felvetett szálát, sőt tovább is folytatta a nyomozást (a gyilkos neve

31 VIKÁR Béla, A „Szűcs Marcsa” balladáról, Ethnographia, 16(1905), 289.

32 Magyar népballadák, szerk., bev. ORTUTAY Gyula, vál., jegyz. KRÍZA Ildikó, Bp., Szépirodalmi, 1976, 643.

33 VIKÁR, i. m., 274.

34 VIKÁR Béla, Újabb adatok Szűcs Marcsáról, Ethnographia, 16(1905), 338.

nála: Szarvasi Tóth István), például azért méltatta fokozottan figyelemre ezt a népballadát – annak ellenére, hogy szerinte az Uj Péter nyomán járó variánsokból nem lett „meggyőző” ballada –, mert annak bizonyítékát látja meg benne, hogy a népi alakítás a konfliktus részletesebb kidolgozása felé tereli a szöveg menetét. Indokoltá és érthetőbbé teszi a gyilkosságot.³⁵

A Szűcs Marcsa-téma tehát folklórelméleti szempontból válhatott izgalmassá. Vikár nyomozása még akkor is érdeklődésre tarthat számot, ha esetleg nem igaz, hogy Uj Péter verse az ősalak. A balladatéma sokrétegűségét bizonyíthatja, hogy háromnegyed évszázaddal később Vargyas Lajos is „alapszöveg”-ként vizsgálta Uj Péter balladáját. Annak ellenére tette, hogy általában véve élénken tiltakozott az „ősalak” fogalmának elméleti háttére ellen és az *Urform* helyett a *Zielform* alkalmazása mellett tört lándzsát:

Véleményem szerint már az „ősalak” is csak variánsokban él, minthogy nem hihetünk egy szöveg egyszeri megkomponálásában, amely azután csak elváltozott [...]. [A]mit a korábbi kutatók a legjobb, legkövetkezetesebb formának, így „ősalaknak” tartottak, azt sokkal inkább kell a téma legjobban kifermálódott megoldásának tartani, amely már bizonyos variálódás után jött létre és mindig variánsokban él.³⁶

Az 1856-ban keletkezett Erdélyi-rege tovább színezheti a téma folklórelméleti jelentőségét. Az 1825-ben történt gyilkosságnak többféle feldolgozása született. A variánsok közül a három legfontosabb pedig az eseményt egy szerző által (Uj Péter) sejtetve elmondó egyértelműen műköltészeti megformáltságú ballada,³⁷ a korai kéziratos lejegyzése az 1832-es dátumú Mindszenty-dalgyűjteményben,³⁸ valamint egy közismert szerző, Erdélyi János általi 1856-ban készült népballadaszerű feldolgozása,³⁹ s ez utóbinak – mint láthattuk – bizonytalan a státusza. A bizonytalan státusz pedig éppen nem negatívum, hanem inkább az értelmezést fokozottan ösztönző sajátossága, hiszen a népballada-utánzó technika ellentmondásosságát a *reductio ad absurdum* értelmében megvalósító eljárást jelzi. Ebben az értelemben ugyanis az utánzás a teljes megfelelésig juthat el, de a variánsbeli létforma éppen ennek a teljes azonosulásnak a logikai lehetetlenségét jelezheti.

Az 1856-os *Rege Szűcs Marisról* a legterjedelmesebb és a leghomályosabban elmesélt Szűcs Marcsa-történet, benne kétszer is megemlíti a Tarján helynév, amely így Vikár Béla egyik legfontosabb gondolatmenetébe illeszthető, hiszen arra utal, hogy az eredeti eseményhez viszonylag szorosan kapcsolódik. Érdeemes Vikár és Vargyas

35 „A sokféle kísérletből nem vált végül is ballada – egyiket sem érezzük meggyőzőnek, s a történet maradt egyszerű szerető-gyilkosság; de az eljárás világosan kivehető: egy népi elemeket is tartalmazó kiindulás, amiben itt-ott felhasználható részletek vannak, s ezekből és ezekhez hozzátett elemekkel utólag alakítgatják az éneket a konfliktus felé.” VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, I, 129. (Kiemelés az eredetiben.)

36 *Uo.*, 39.

37 Megtalálható: VIKÁR, A »Szűcs Marcsa« balladáról..., *i. m.*, 274–275, ill. VARGYAS, *i. m.*, 125–126.

38 Megtalálható: KODÁLY, *i. m.*, 180; VARGYAS, *i. m.*, 126–127; *Magyar népballadák...*, *i. m.*, 521–522.

39 Megtalálható: ERDÉLYI János *Összes költeményei...*, *i. m.*, 450–452.

összehasonlító módszerét kiterjeszteni az általuk nem ismert Erdélyi-féle 1856-os változatra. Most csak a legfeltűnőbb vonásokat emelem ki: A népballada-verziókban a narrátor tudósít arról, hogy beborult az ég. Erdélyi *Regéjében* nem a narrátor időjárás-jelentésszerű megjegyzéseként, hanem lélektani-hangulati elemként metaforizálódik a címszereplő által megfogalmazottan („Az én kedvem csak elborul”). Míg a népballadák közül csak egyik-másikban találunk helyre utalást, addig Erdélyinél ez sokkal hangsúlyosabb. A történetmondás viszont nála a legtalányosabb, jóval kevesebb fogódzót kínál, aminek következtében a felsejlő történet metaforikus jelentőséget nyer. A halál ténye egyértelmű (például utalás a szemborítóra, illetve a „Piros vér hull a friss hóra” sor), de a gyilkosságra tett utalás csak nagyon sejtésszerűen jelenik meg, a lány várandósságának jelzése sem található meg benne, ami az egyik népballadai variációban igen (az Ortutay–Krizsa Ildikó-féle, először 1968-ban kiadott *Népballadák* című kötetben a Burgenland helymegjelölésű esetében egyértelmű). Mintha erre a balladára éppen nem a konfliktus kiélézése lenne jellemző, mint ahogy Vargyas feltételezte a népi alkotásmód esetében, inkább a fokozottabb elhallgatás, a metaforizáltság felé mozdul el. A gyilkos neve és a gyilkosság egyértelmű ténye és indítéka kimondatlan maradt, ami szintén arra utal – Vikár és Vargyas elképzelése nyomán haladva –, hogy szorososan kapcsolódik a mezőcsáti eseményekhez. Mindez arra a feltételezésre biztathat, hogy akár a *Rege Szűcs Marisról* is tekinthető a Vargyas által megemlített olyan „ósalak”-variánsnak, ami az Uj Péter-féle verzióhoz képest sokkal inkább népi jellegű szövegfajtának, a téma legjobban kiformalódott megoldásának mutatja magát.

Hogy ki lehetett Szűcs Marcsa gyilkosa, és hogy mi lett a sora, azt Vikár Béla kinyomozta, de azért maradt jócskán nyitott kérdés. Hangsúlyozom még egyszer, hogy nem tudom eldönteni: Erdélyi vajon csak feldolgozott-e egy témát, amely az ő idejében még csak a szóbeliségben, illetve a kéziratos közköltészetben élt, erősen utánozva a népballadai hangvételt, vagy csak (miután a korábban kiadott verzióhoz képest sikerültebb változatot talált) lejegyezte és közzétette anélkül, hogy jelezte volna ennek tényét. Ha az utóbbiról van szó, akkor a *Rege Szűcs Marisról* ennek a népballadának egy eddig ismeretlen és legjobb változata. Ha viszont népballadai hangulatot megütő eredeti versnek véljük, akkor nagyon elgondolkodtató az utánzási technikája, hiszen lényegében variáns jellegű szöveget eredményezett.

Most minden további konklúzió helyett csak annyit szeretnék tanulságul levonni, hogy az Erdélyi-féle „rege” a leginkább balladai hangot megütő szöveg a téma variánsai közül, egyedül ő volt képes „meggyőző” balladát formálni a témából. Vagyis az általa utánozhatatlannak tartott balladát Erdélyi úgy utánozta, hogy felülmúlta az eredeti népballadának vélhetőket, nemcsak színvonalban, hanem még népballadai attribútumokban is.

*Az Erdélyi János-émlékezés további előadásait
az Irodalomtörténeti Közlemények 2014/5. számában közöljük.*